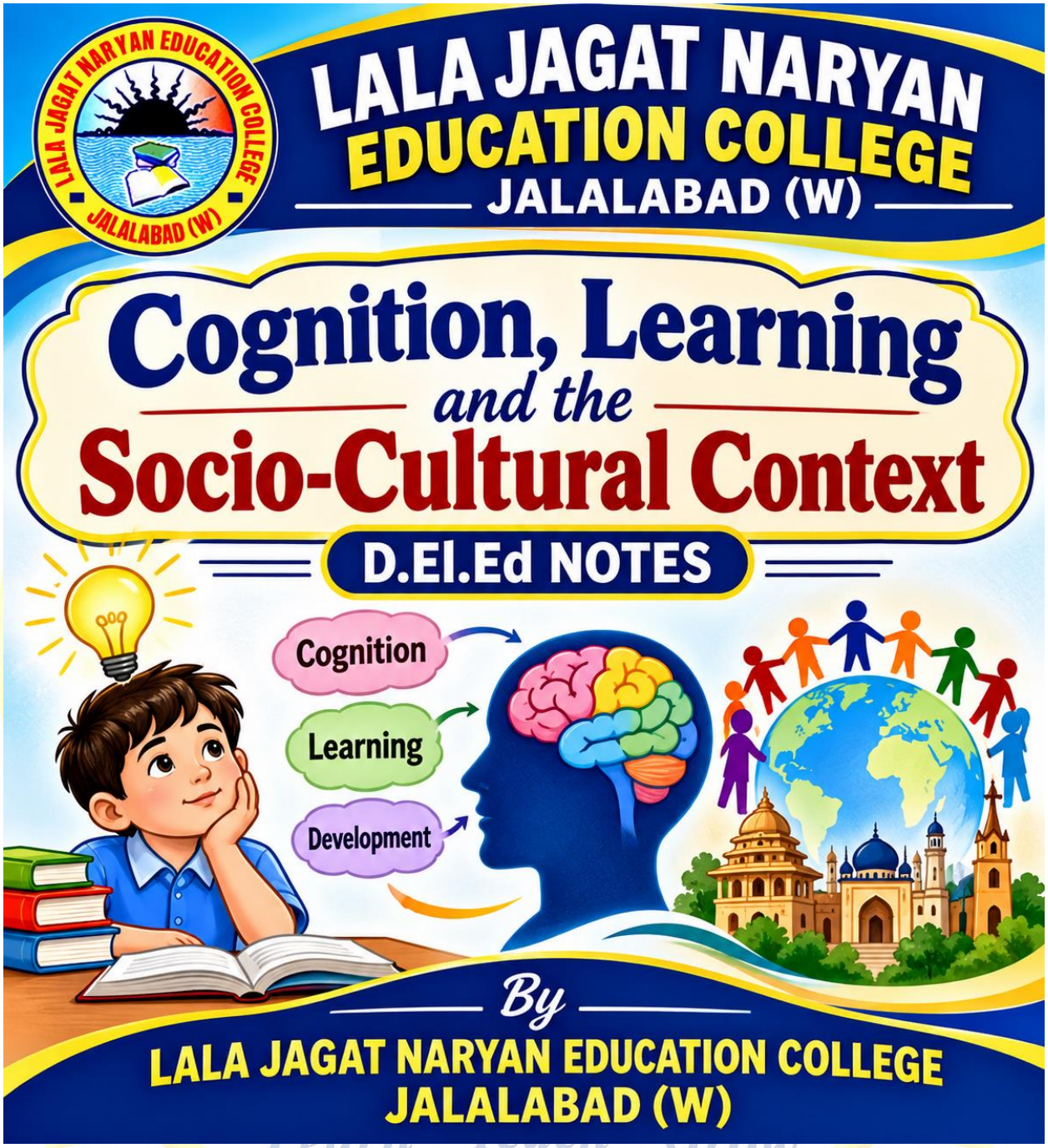

Units Unit 1: Learning and Behaviourism

• Learning: Concept of learning; processes of children learning • Behaviourism: Basic ideas of Behaviourism, its characteristics and features and its critique.

Contribution of behaviourism to education.

Unit 2: Cognition

• Constructivism: Introduction to the concept, features and characteristics; Jean Piaget's theory of cognitive development and its implications in teaching-learning process.

• Vygotsky's Theory: Introduction, characteristics and its Educational implications.

• Information processing approaches: Memory: basic architecture of the mind (working memory, long term memory, attention, encoding and retrieval), Information retrieval and forgetting.

Unit 3: Play

• Meaning of Play, characteristics, kinds and types of Play

• Play and its functions: linkages with the physical, social, emotional, cognitive, language and motor development of children; cross-cultural and socio-economic differences in children's play.

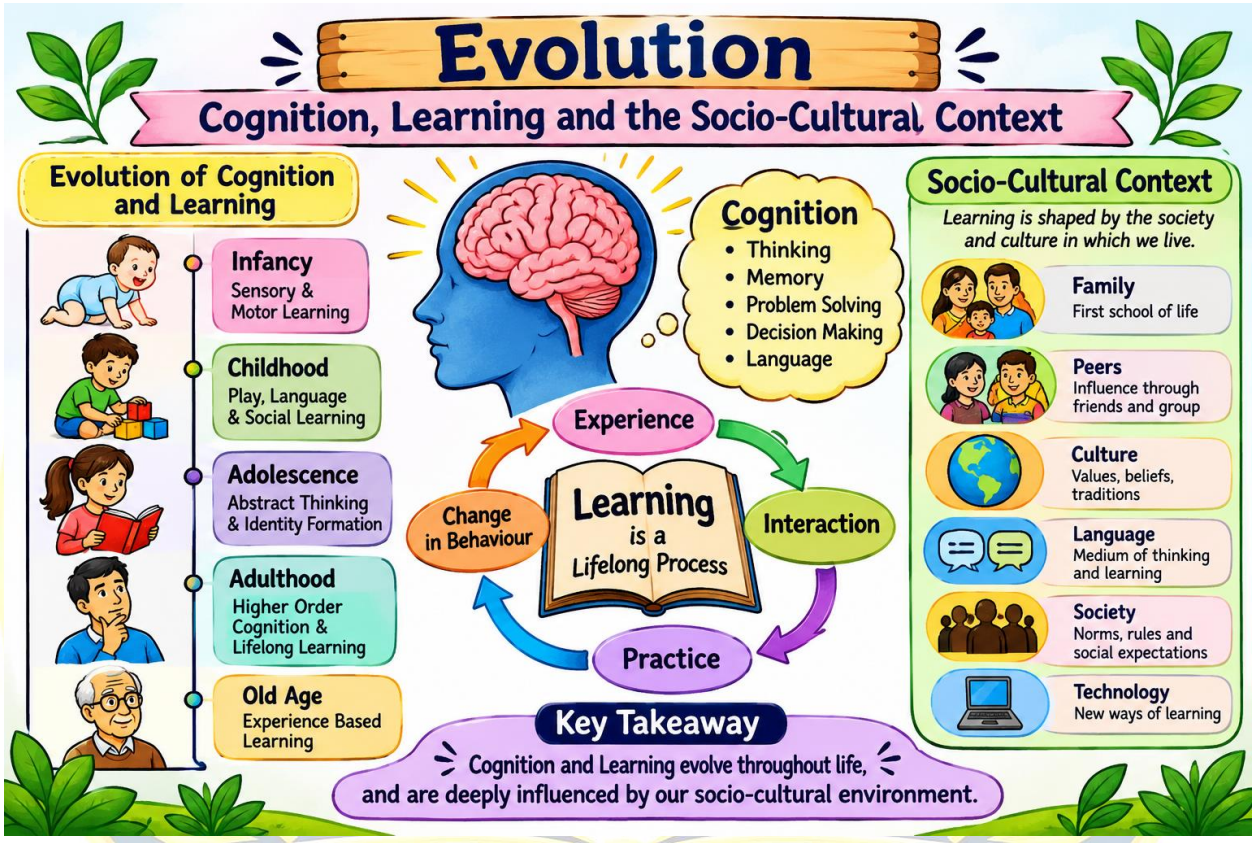
• Games and group dynamics, rules of games and how children learn to negotiate differences and resolve conflict.

Unit 4: Self and Moral development

• A sense of self: self-description, self-recognition, self-concept; self-esteem; social comparison; internalization and self-control.

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn Teach Grow

• **Moral development: Kohlberg stages of moral development and its implication for teaching learning process.**

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

Learning and Behaviourism & Cognition

ਇਸ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਦੋ ਇਕਾਈਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਇਕਾਈ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਵਾਦ ਬਾਰੇ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਦੂਜੀ ਇਕਾਈ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ, ਗਿਆਨ ਨਿਰਮਾਣ, ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

UNIT–I: Learning and Behaviourism

ਇਕਾਈ–1: ਸਿੱਖਣਾ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਵਾਦ

1. ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਅਰਥ, ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ (Concept of Learning)

ਅਰਥ (Meaning)

ਸਿੱਖਣਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬਿਆਂ, ਅਭਿਆਸ, ਨਿਰੀਖਣ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਰਾਹੀਂ ਨਵੇਂ ਗਿਆਨ, ਹੁਨਰ, ਆਦਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਜਾਂ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਸਥਾਈ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਬੱਚਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਾਈਕਲ ਚਲਾਉਣਾ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਲਗਾਤਾਰ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਹ ਸਾਈਕਲ ਚਲਾਉਣਾ ਸਿੱਖ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖਣ ਦੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ

1. ਗੇਟਸ (Gates): ਸਿੱਖਣਾ ਤਜਰਬੇ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਰਾਹੀਂ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਤਬਦੀਲੀ ਹੈ।
2. ਸਕਿਨਰ (Skinner): ਸਿੱਖਣਾ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ।

ਸਿੱਖਣ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ (Characteristics of Learning)

1. ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ: ਸਿੱਖਣਾ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜੀਵਨ ਭਰ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
2. ਅਨੁਭਵ ਆਧਾਰਿਤ: ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ।
3. ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ: ਸਿੱਖਣ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।
4. ਉਦੇਸ਼ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ: ਹਰ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਉਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

5. ਸਰਗਰਮ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ: ਬੱਚਾ ਸਿੱਖਣ ਸਮੇਂ ਖੁਦ ਵੀ ਸਰਗਰਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
6. ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅੰਤਰ: ਹਰ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਗਤੀ ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
7. ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ: ਦੁਹਰਾਉਣ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਗਿਆਨ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
8. ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ: ਪਰਿਵਾਰ, ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸਿੱਖਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

2. ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਣ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ (Processes of Children's Learning)

ਬੱਚੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ। ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

1. ਨਿਰੀਖਣ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਣਾ (Learning by Observation)

ਬੱਚੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਸਾਫ਼-ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਕਲਾਸ ਸਾਫ਼ ਰੱਖਣਾ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ।

2. ਅਨੁਕਰਣ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਣਾ (Learning by Imitation)

ਬੱਚੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ ਕੰਮ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਬੱਚਾ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਦ ਵੀ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ।

3. ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਣਾ (Learning by Doing)

ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ ਖੁਦ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਪੌਦੇ ਲਗਾ ਕੇ ਬੱਚੇ ਪੌਦਿਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ।

4. ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਅਤੇ ਗਲਤੀ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਣਾ (Trial and Error)

ਬੱਚਾ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਗਣਿਤ ਦੇ ਸਵਾਲ ਹੱਲ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਬੱਚਾ ਗਲਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸਹੀ ਤਰੀਕਾ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ।

5. ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਣਾ (Problem Solving)

ਬੱਚਾ ਕਿਸੇ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭਣਾ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਅਧਿਆਪਕ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੱਚਤ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

6. ਸਮੂਹਿਕ ਸਿੱਖਿਆ (Cooperative Learning)

ਬੱਚੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ।

7. ਖੇਡ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਣਾ (Learning through Play)

ਬੱਚੇ ਖੇਡਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਿਯਮਾਂ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗਣਿਤ ਸਿੱਖਣਾ।

ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

- ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
- ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਚੰਗਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ।
- ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਖੇਡਾਂ ਕਰਵਾਉਣਾ।
- ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ।
- ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਦੇਣਾ।

3. ਵਿਹਾਰਵਾਦ (Behaviourism)

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn Teach Grow

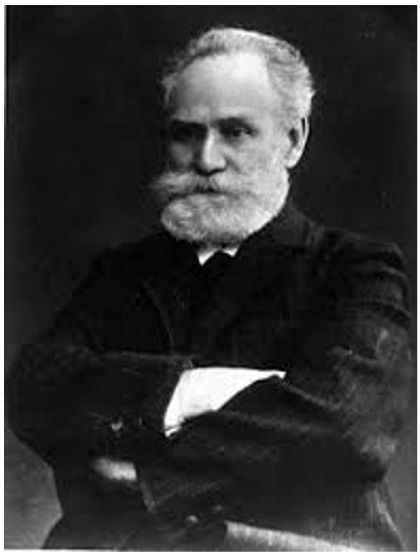

Figure 1: Pavlov

Figure 2: Watson

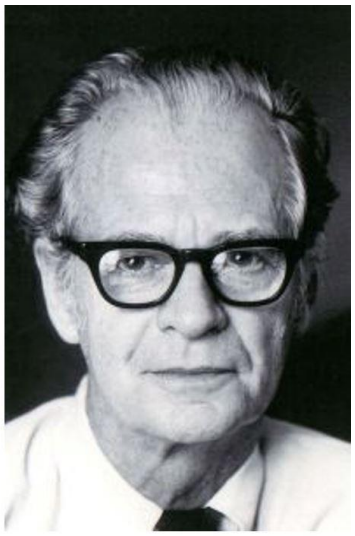

Figure 3: Skinner

ਵਿਹਾਰਵਾਦ ਦਾ ਅਰਥ (Meaning of Behaviourism)

ਵਿਹਾਰਵਾਦ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਉਸ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ, ਉਤਸ਼ਾਹ (Stimulus) ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ (Response) ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਹਾਰਵਾਦ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜਦੋਂ ਅਧਿਆਪਕ ਸਹੀ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਬੱਚਾ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਹੀ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

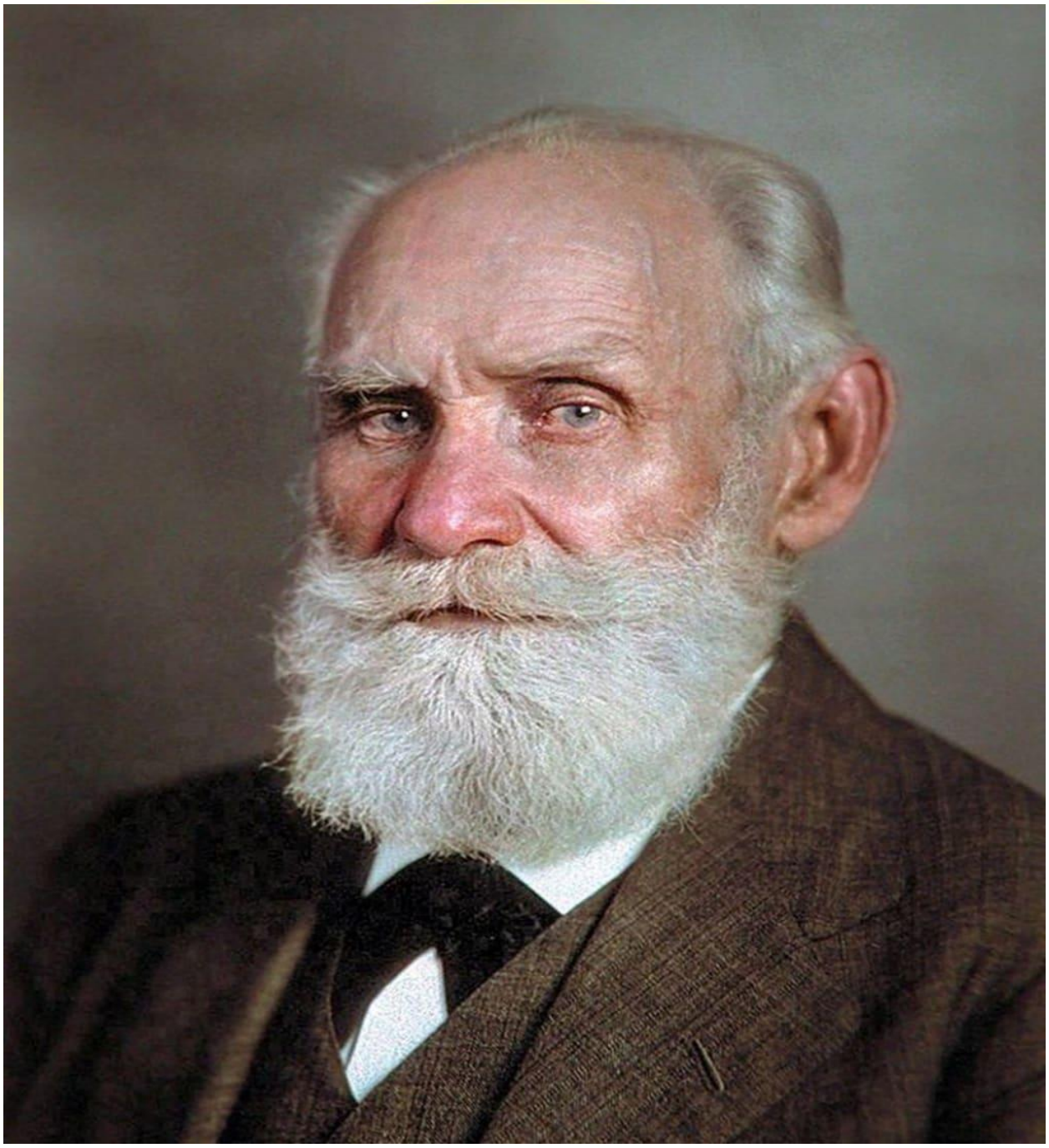
ਵਿਹਾਰਵਾਦ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਿਦਵਾਨ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

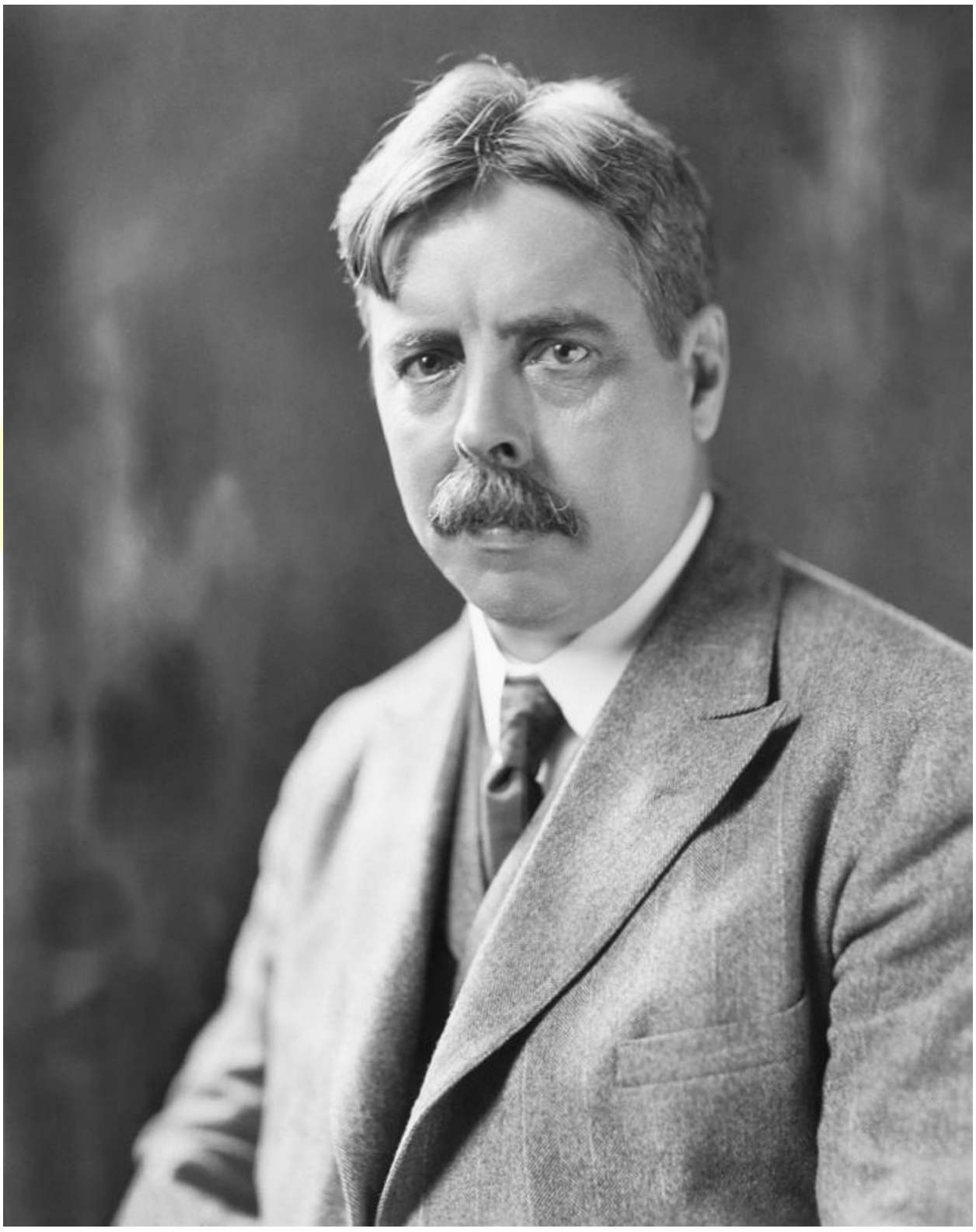
1. ਜੌਨ ਬੀ. ਵਾਟਸਨ (John B. Watson)

ਵਿਹਾਰਵਾਦ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸੰਸਥਾਪਕ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।

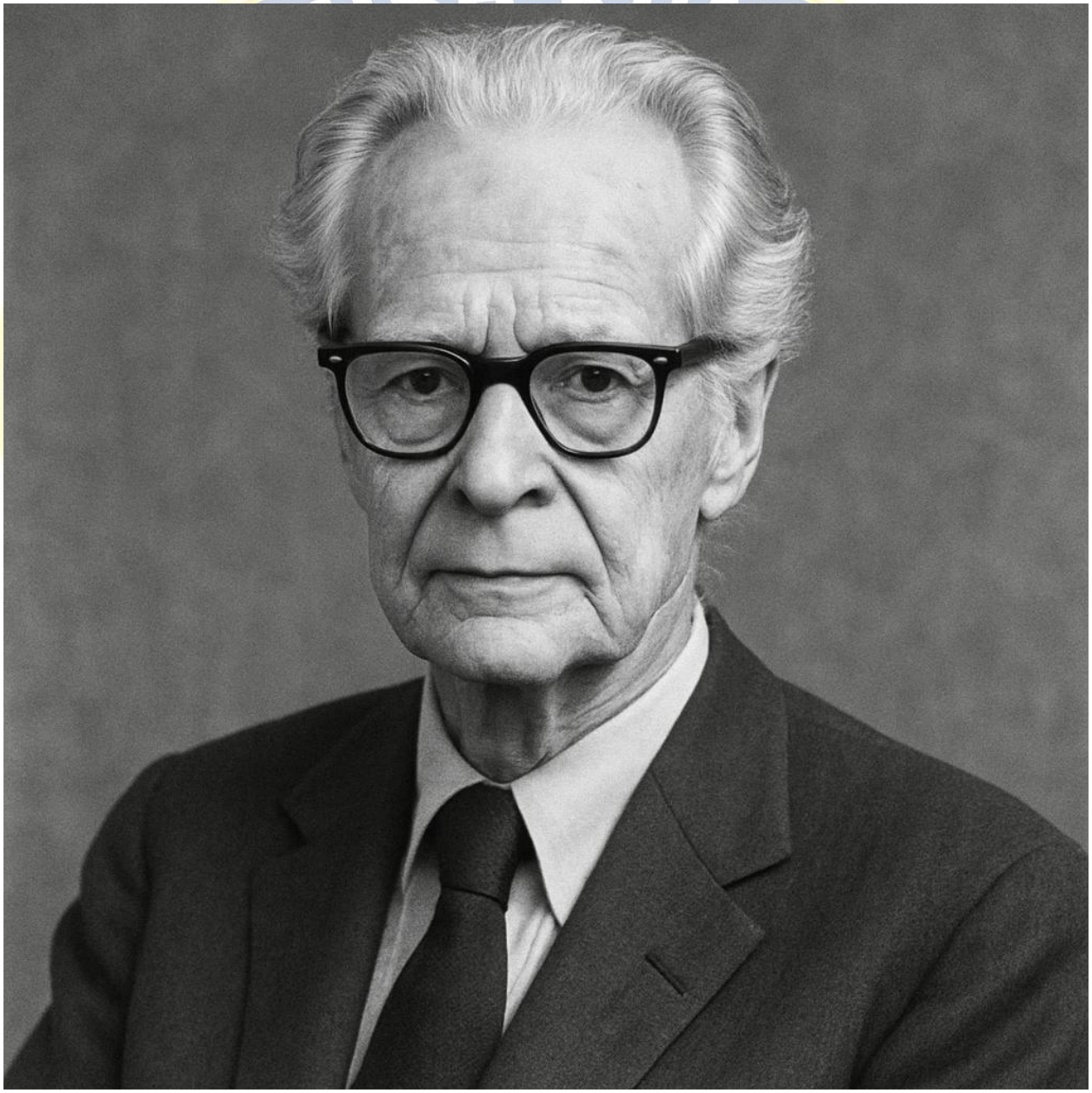
2. ਇਵਾਨ ਪਾਵਲੋਵ (Ivan Pavlov)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਲਾਸੀਕਲ ਕੰਡੀਸ਼ਨਿੰਗ (Classical Conditioning) ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਿੱਤਾ।

3. ਐਡਵਰਡ ਥਾਰਨਡਾਈਕ (Edward Thorndike)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਅਤੇ ਗਲਤੀ (Trial and Error) ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਨਿਯਮ ਦਿੱਤਾ।

4. ਬੀ. ਐੱਫ. ਸਕਿਨਰ (B.F. Skinner)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਰਿਆਤਮਕ ਅਨੁਬੰਧਨ (Operant Conditioning) ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਿੱਤਾ।

ਵਿਹਾਰਵਾਦ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰ (Basic Ideas of Behaviourism)

1. ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ (Stimulus and Response)

ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਘਟਨਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਸਕੂਲ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜਣ ਤੇ ਬੱਚੇ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ।

2. ਅਨੁਬੰਧਨ (Conditioning)

ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਣਾ।

3. ਪੁਨਰ-ਬਲਨ (Reinforcement)

ਕਿਸੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਪੁਨਰ-ਬਲਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦੇਣਾ।

4. ਅਭਿਆਸ (Practice)

ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

5. ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਬੱਚੇ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਉਸ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਹਾਰਵਾਦ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ (Characteristics and Features)

1. ਵਿਹਾਰਵਾਦ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਵਿਹਾਰ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
2. ਇਹ ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

3. ਸਿੱਖਣ ਵਿੱਚ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।
4. ਪੁਨਰ-ਬਲਨ ਰਾਹੀਂ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ।
5. ਸਿੱਖਣ ਨੂੰ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ।
6. ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
7. ਚੰਗੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੈ।
8. ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਹਾਰਵਾਦ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ (Critique of Behaviourism)

ਵਿਹਾਰਵਾਦ ਦਾ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸੀਮਾਵਾਂ ਵੀ ਹਨ।

1. ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ: ਇਹ ਸੋਚਣ, ਸਮਝਣ, ਕਲਪਨਾ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
2. ਰੱਟੇ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ: ਕਈ ਵਾਰ ਬੱਚੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਯਾਦ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
3. ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅੰਤਰਾਂ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ: ਹਰ ਬੱਚੇ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਰੁਚੀ ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
4. ਬਾਹਰੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ: ਇਨਾਮ ਅਤੇ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦੀ ਆਦਤ ਬੱਚੇ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨੂੰ ਘਟਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
5. ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਦੀ ਘੱਟ ਮਹੱਤਤਾ: ਇਹ ਕਈ ਵਾਰ ਨਵੀਂ ਸੋਚ ਅਤੇ ਖੋਜ ਨੂੰ ਘੱਟ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
6. ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਘੱਟ ਸਮਝ: ਬੱਚੇ ਦੇ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਾਉਂਦਾ।

ਵਿਹਾਰਵਾਦ ਦਾ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ (Contribution of Behaviourism to Education)

1. ਚੰਗੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ: ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸਫ਼ਾਈ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।
2. ਪੁਨਰ-ਬਲਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ: ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਲਈ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੇਣਾ।

3. ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼: ਅਧਿਆਪਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।
4. ਕਲਾਸ ਪ੍ਰਬੰਧਨ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।
5. ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਡ ਲਰਨਿੰਗ: ਪਾਠ ਨੂੰ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਸਿੱਖਾਉਣਾ।
6. ਮੁਲਾਂਕਣ: ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਨੂੰ ਟੈਸਟ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਰਾਹੀਂ ਮਾਪਣਾ।
7. ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸਿੱਖਿਆ: ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਭਿਆਸ ਦੇਣਾ।

ਸਿੱਟਾ: ਵਿਹਾਰਵਾਦ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਆਦਤਾਂ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ।

UNIT–II: Cognition

ਇਕਾਈ–2: ਗਿਆਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ (Cognition)

ਗਿਆਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਅਰਥ

ਗਿਆਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਭਾਵ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਯਾਦ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਧਿਆਨ, ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ, ਸੋਚਣਾ, ਤਰਕ ਕਰਨਾ, ਸਮਝਣਾ ਅਤੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਲੈਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ ਗਣਿਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਹੱਲ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਗਿਆਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।

1. ਰਚਨਾਵਾਦ (Constructivism)

ਰਚਨਾਵਾਦ ਦਾ ਅਰਥ (Introduction)

ਰਚਨਾਵਾਦ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਬੱਚਾ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਅਧਿਆਪਕ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਤਜਰਬਿਆਂ, ਨਿਰੀਖਣ, ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਖੁਦ ਗਿਆਨ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।

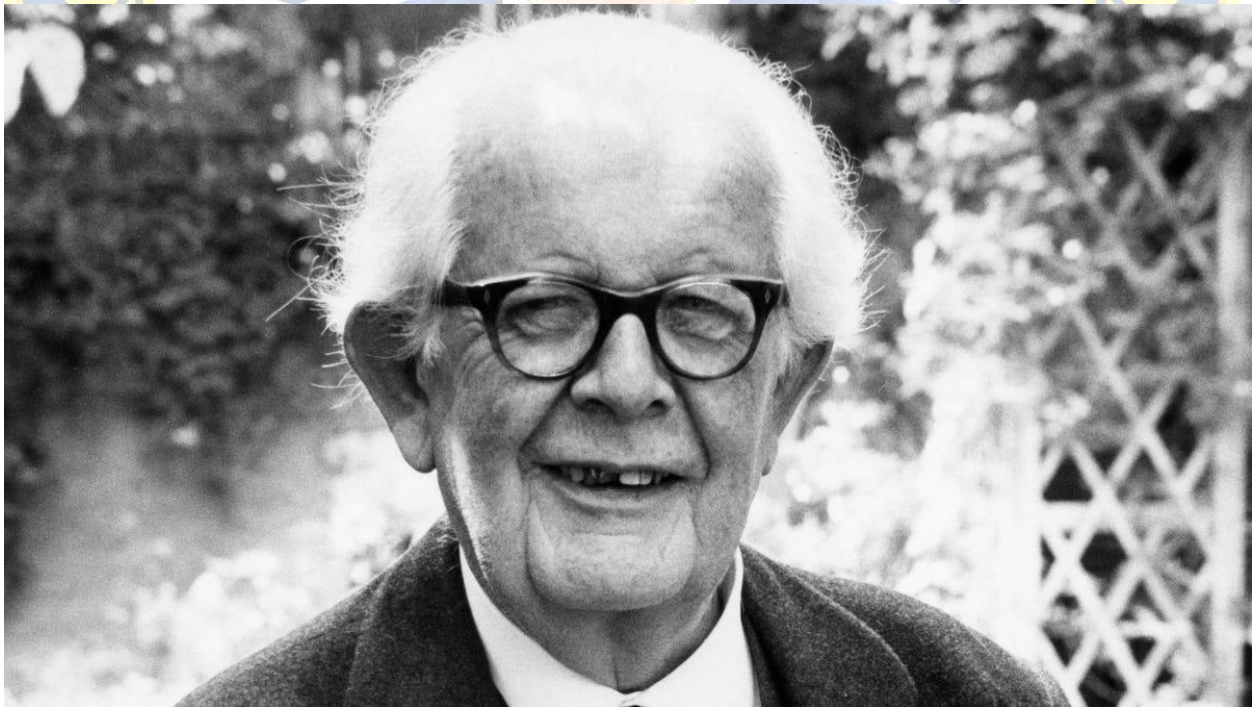
ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜੇ ਅਧਿਆਪਕ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੌਦੇ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਬਾਰੇ ਸਿਰਫ਼ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਅਸਲੀ ਪੌਦਾ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਖੁਦ ਗਿਆਨ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਰਚਨਾਵਾਦ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ (Features and Characteristics)

1. ਬੱਚਾ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ: ਇਸ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
2. ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ: ਨਵਾਂ ਗਿਆਨ ਪੁਰਾਣੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
3. ਸਰਗਰਮ ਭਾਗੀਦਾਰੀ: ਬੱਚਾ ਖੁਦ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।
4. ਅਨੁਭਵ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਣਾ: ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ।
5. ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਕਰਨਾ: ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
6. ਸਮੂਹਿਕ ਸਿੱਖਿਆ: ਬੱਚੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦੇ ਹਨ।
7. ਰਚਨਾਤਮਕ ਸੋਚ: ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
8. ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਸਹਾਇਕ ਭੂਮਿਕਾ: ਅਧਿਆਪਕ ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਬਣਦਾ ਹੈ।

2. ਜੀਨ ਪਿਆਜੇ ਦਾ ਗਿਆਨਾਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Jean Piaget's Theory of Cognitive Development)

ਜੀਨ ਪਿਆਜੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਵਿਸ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਬੌਧਿਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਿਧਾਂਤ ਦਿੱਤਾ।

ਪਿਆਜੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬੱਚੇ ਦਾ ਗਿਆਨਾਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਕੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਿਆਜੇ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸੰਕਲਪ

1. ਸਕੀਮਾ (Schema)

ਸਕੀਮਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬਣੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਜਾਂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਬਣਤਰ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਬੱਚੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੁੱਤੇ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਧਾਰਨਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁੱਤਾ ਚਾਰ ਪੈਰਾਂ ਵਾਲਾ ਜਾਨਵਰ ਹੈ।

2. ਆਤਮਸਾਤ (Assimilation)

ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ ਨਵੀਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਮੌਜੂਦ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਤਮਸਾਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਬੱਚਾ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਕੁੱਤਾ ਦੇਖ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੂਜਾ ਕੁੱਤਾ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁੱਤਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

3. ਅਨੁਕੂਲਨ (Accommodation)

ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ ਨਵੀਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਣੀ ਧਾਰਨਾ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅਨੁਕੂਲਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਬੱਚਾ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਚਾਰ ਪੈਰਾਂ ਵਾਲੇ ਜਾਨਵਰ ਕੁੱਤੇ ਹਨ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬਿੱਲੀ ਅਤੇ ਗਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਧਾਰਨਾ ਬਦਲਦਾ ਹੈ।

4. ਸੰਤੁਲਨ (Equilibration)

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਆਤਮਸਾਤ ਅਤੇ ਅਨੁਕੂਲਨ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਿਆਜੇ ਦੇ ਬੌਧਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਚਾਰ ਪੜਾਅ

1. ਸੰਵੇਦੀ-ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਅਵਸਥਾ (Sensorimotor Stage)

ਜਨਮ ਤੋਂ 2 ਸਾਲ

- ਬੱਚਾ ਇੰਦਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ।
- ਦੇਖਣਾ, ਸੁਣਨਾ, ਛੂਹਣਾ ਅਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਫੜਨਾ।
- ਵਸਤੂ ਸਥਾਇਤਵ (Object Permanence) ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਖਿਡੌਣਾ ਲੁਕਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੱਚਾ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

2. ਪੂਰਵ-ਸੰਚਾਲਨ ਅਵਸਥਾ (Pre-operational Stage)

2 ਤੋਂ 7 ਸਾਲ

- ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

- ਕਲਪਨਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਸੋਚ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
- ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਸੋਚ ਅਜੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਸਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਬੱਚਾ ਇੱਕ ਲੱਕੜ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ ਖਿਡੌਣਾ ਕਾਰ ਸਮਝ ਕੇ ਖੇਡਦਾ ਹੈ।

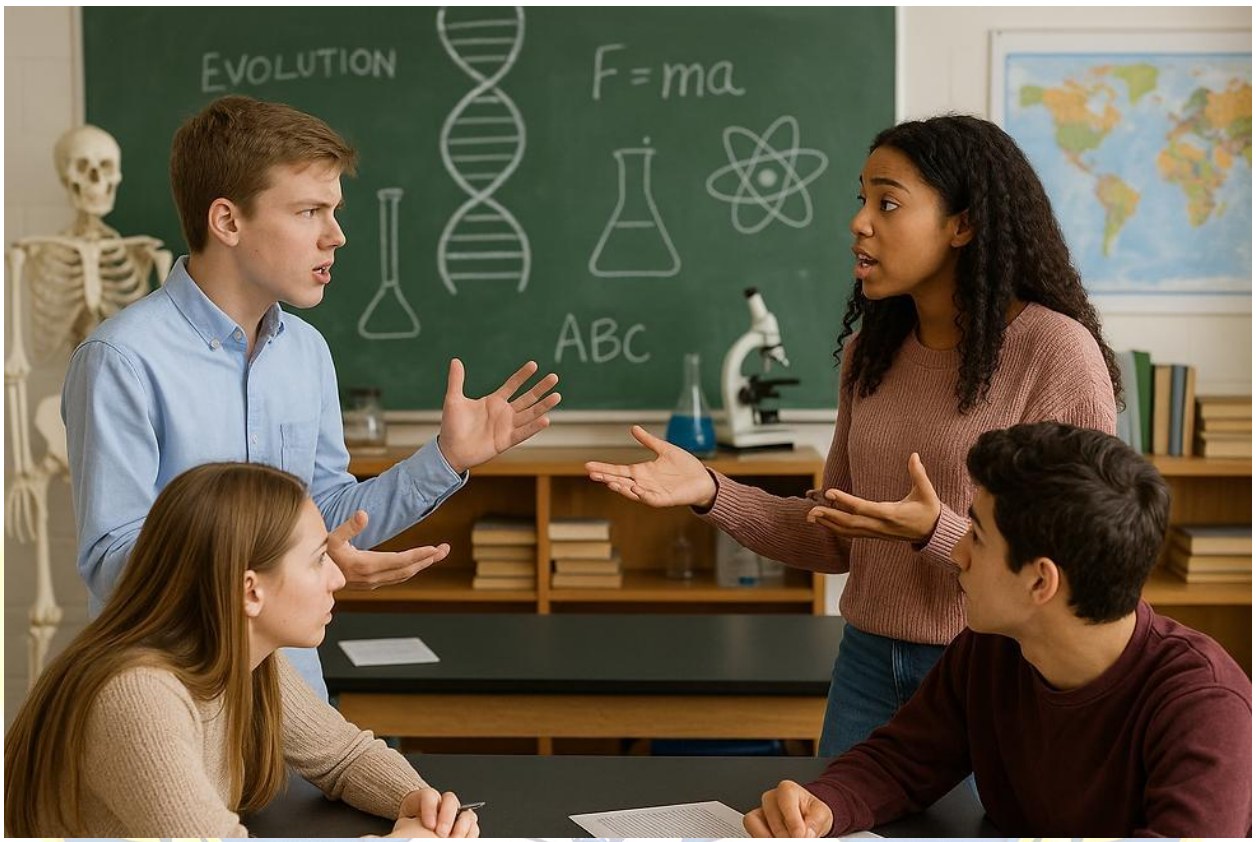
ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

3. ਠੋਸ ਸੰਚਾਲਨ ਅਵਸਥਾ (Concrete Operational Stage)

7 ਤੋਂ 11 ਸਾਲ

- ਬੱਚੇ ਵਿੱਚ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਸੋਚ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਅਸਲੀ ਅਤੇ ਠੋਸ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਵਰਗੀਕਰਨ ਅਤੇ ਤੁਲਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਸੰਰੱਖਣ (Conservation) ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਬੱਚਾ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਗਲਾਸ ਦਾ ਪਾਣੀ ਦੂਜੇ ਲੰਬੇ ਗਲਾਸ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦੀ।

4. ਰਸਮੀ ਸੰਚਾਲਨ ਅਵਸਥਾ (Formal Operational Stage)

11 ਸਾਲ ਤੋਂ ਅੱਗੇ

- ਅਮੂਰਤ ਸੋਚ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਕਲਪਨਾ ਅਤੇ ਤਰਕ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਧਦੀ ਹੈ।
- ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲੱਭ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਕਲਪਨਾਤਮਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਅਤੇ ਹੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਤਰਕ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਪਿਆਜੇ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਧਿਆਪਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵ (Educational Implications)

1. ਉਮਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖਿਆ: ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਵੇ।
2. ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਣਾ: ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਅਤੇ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।
3. ਠੋਸ ਤੋਂ ਅਮੂਰਤ ਵੱਲ: ਪਹਿਲਾਂ ਅਸਲੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਿਖਾਈਆਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਿਧਾਂਤ ਸਮਝਾਏ ਜਾਣ।
4. ਸਰਗਰਮ ਭਾਗੀਦਾਰੀ: ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
5. ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅੰਤਰ: ਹਰ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਗਤੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
6. ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ: ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਚਣ ਅਤੇ ਤਰਕ ਕਰਨ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।
7. ਸਿੱਖਣ ਸਮੱਗਰੀ: ਮਾਡਲ, ਚਾਰਟ, ਤਸਵੀਰਾਂ ਅਤੇ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਸਿੱਟਾ: ਪਿਆਜੇ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਬੱਚੇ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪੱਧਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

3. ਵਾਇਗੋਤਸਕੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Vygotsky's Theory)

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

ਲੇਵ ਵਾਇਗੋਤਸਕੀ ਇੱਕ ਰੂਸੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਗਿਆਨਾਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬੱਚਾ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ, ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤਜਰਬਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਬੱਚਾ ਕਿਸੇ ਗਣਿਤ ਦੇ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਖੁਦ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਤਾਂ ਅਧਿਆਪਕ ਜਾਂ ਵੱਡਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੱਚਾ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ।

ਵਾਇਗੋਤਸਕੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

1. ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਪਰਕ (Social Interaction)

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਬੱਚੇ ਦੂਜੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਅਤੇ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ।

2. ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ (Role of Language)

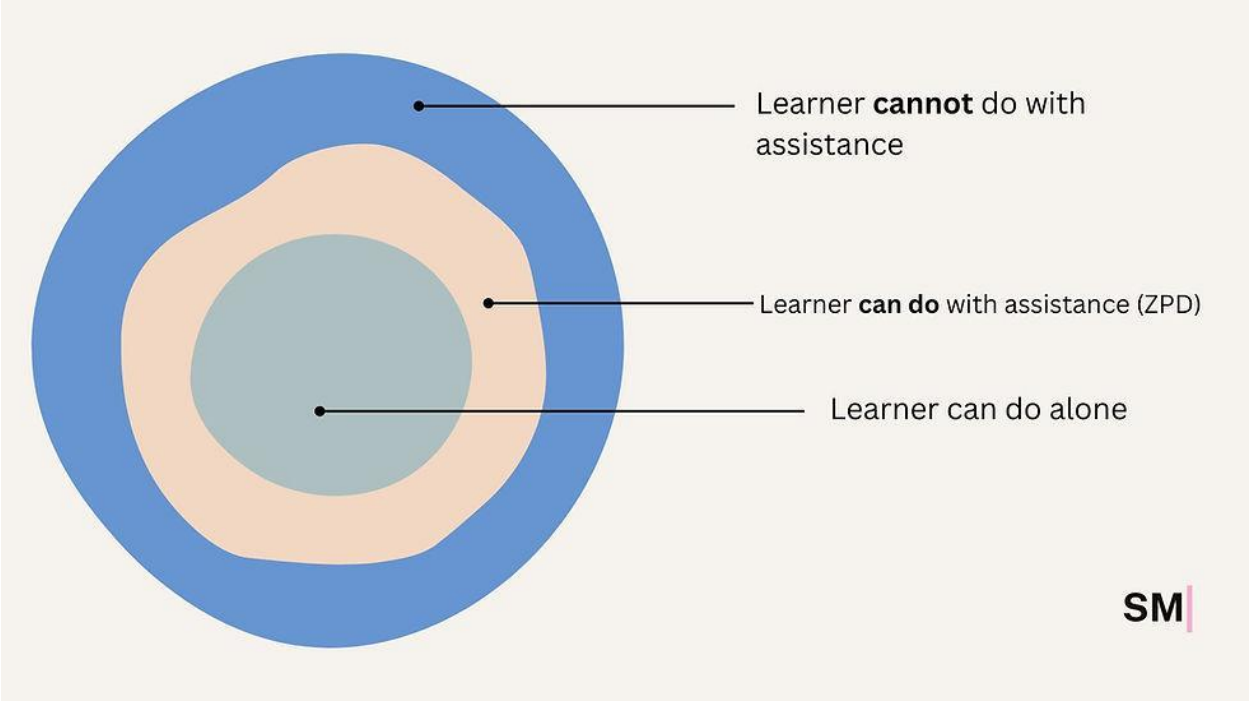
ਭਾਸ਼ਾ ਬੱਚੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੋਚਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ।

3. ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ (Cultural Influence)

ਬੱਚੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

4. ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਵਿਕਾਸ ਖੇਤਰ (Zone of Proximal Development – ZPD)

ZPD ਉਹ ਖੇਤਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੱਚਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਖੁਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਅਧਿਆਪਕ ਜਾਂ ਯੋਗ ਸਾਥੀ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ:

- ਬੱਚਾ ਖੁਦ 2+2 ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੱਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ 25+35 ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੱਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।
- ਪਰ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਸਵਾਲ ਅਜੇ ਉਸ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ।

25+35 ਵਰਗਾ ਸਵਾਲ ਉਸ ਦੇ ZPD ਵਿੱਚ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ।

5. ਸਕੈਫੋਲਡਿੰਗ (Scaffolding)

ਸਕੈਫੋਲਡਿੰਗ ਤੋਂ ਭਾਵ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣ ਸਮੇਂ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਘਟਾਉਣਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਅਧਿਆਪਕ ਪਹਿਲਾਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਲੇਖ ਲਿਖਣ ਲਈ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਬੱਚਾ ਖੁਦ ਲੇਖ ਲਿਖਣਾ ਸਿੱਖ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

6. ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰ ਵਿਅਕਤੀ (More Knowledgeable Other – MKO)

ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਸ ਕੋਲ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਬੱਚੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਹੁਨਰ ਹੋਵੇ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਅਧਿਆਪਕ, ਮਾਪੇ ਜਾਂ ਯੋਗ ਸਾਥੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ।

ਵਾਇਗੋਤਸਕੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਵਿਦਿਅਕ ਪ੍ਰਭਾਵ (Educational Implications)

1. ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।
2. ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
3. ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
4. ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
5. ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਯੋਗ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੋਂ ਕਰਵਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
6. ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਣ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

7. ਸਹਿਯੋਗੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਟਾ: ਵਾਇਗੋਤਸਕੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚੇ ਦਾ ਗਿਆਨਾਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਪਰਕ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

4. ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਪਹੁੰਚ (Information Processing Approaches)

ਅਰਥ ਅਤੇ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

Information Processing Approach ਇੱਕ ਗਿਆਨਾਤਮਕ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਕੰਪਿਊਟਰ ਵਾਂਗ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਸੰਭਾਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ ਕੋਈ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਭਾਗ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ:

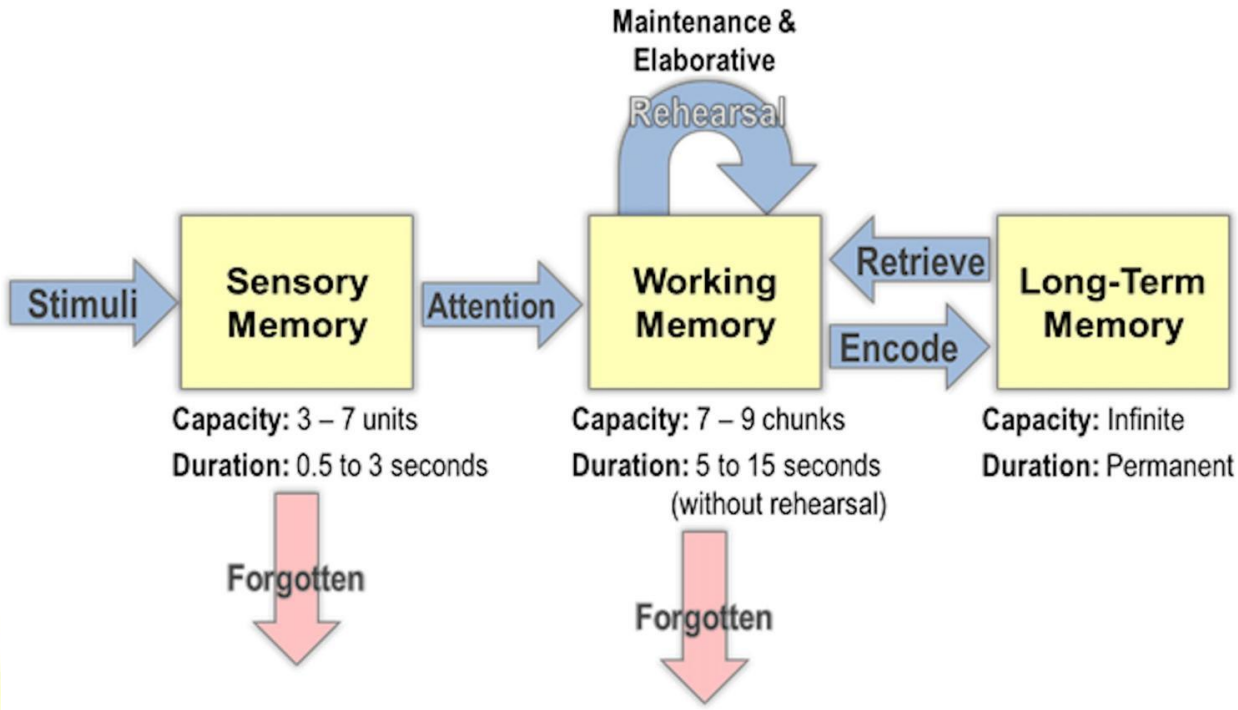
5. ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ (Memory)

ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਇੱਕ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਦਾ, ਸੰਭਾਲਦਾ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਬੱਚਾ ਅੱਜ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਮਨ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਬਣਤਰ (Basic Architecture of the Mind)

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤਿੰਨ ਭਾਗ ਹਨ:

1. ਸੰਵੇਦੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ (Sensory Memory)

ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸੰਭਾਲਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਇੰਦਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਮਾਗ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਅਧਿਆਪਕ ਵੱਲੋਂ ਬੋਰਡ ਉੱਤੇ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਜਾਂ ਘੰਟੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਨਾ।

2. ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ (Working Memory)

ਇਸ ਵਿੱਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ 25 + 15 ਦਾ ਜੋੜ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ Working Memory ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।

3. ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ (Long-Term Memory)

ਇਸ ਵਿੱਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸੰਭਾਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਆਪਣਾ ਨਾਮ, ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ, ਗਣਿਤ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ।

ਤਿੰਨੋਂ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ

ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ	ਅਰਥ	ਉਦਾਹਰਨ
ਸੰਵੇਦੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ	ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਜਾਣਕਾਰੀ	ਘੰਟੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼
ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ	ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਉੱਤੇ ਕੰਮ	ਮਨ ਵਿੱਚ ਜੋੜ ਕਰਨਾ
ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ	ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਜਾਣਕਾਰੀ	ਪਹਾੜੇ ਯਾਦ ਹੋਣਾ

6. ਧਿਆਨ (Attention)

ਅਰਥ

ਧਿਆਨ ਤੋਂ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚੀਜ਼, ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਗਤੀਵਿਧੀ ਉੱਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜਦੋਂ ਅਧਿਆਪਕ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੱਚਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਧਿਆਨ ਹੈ।

ਧਿਆਨ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

1. ਧਿਆਨ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੋੜ ਹੈ।
2. ਇਹ ਸੀਮਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
3. ਰੁਚੀ ਨਾਲ ਧਿਆਨ ਵਧਦਾ ਹੈ।
4. ਸ਼ਾਂਤ ਵਾਤਾਵਰਨ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।
5. ਧਿਆਨ ਉੱਤੇ ਉਮਰ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਧਿਆਨ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ

- ਤਸਵੀਰਾਂ ਅਤੇ ਚਾਰਟ ਵਰਤਣਾ।
- ਸਵਾਲ-ਜਵਾਬ ਕਰਵਾਉਣਾ।
- ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਣਾ।
- ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਕਰਵਾਉਣਾ।
- ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ।

7. ਸੰਕੇਤੀਕਰਨ (Encoding)

ਅਰਥ

ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨਵੀਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਵਿੱਚ ਸੰਭਾਲਣ ਯੋਗ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਕੇਤੀਕਰਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਬੱਚਾ ਪੌਦਿਆਂ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸੰਕੇਤੀਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ

1. ਦੁਹਰਾਉਣਾ।
2. ਅਰਥ ਸਮਝਣਾ।
3. ਤਸਵੀਰਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ।
4. ਪੁਰਾਣੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ।
5. ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ।

8. ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤੀ (Retrieval)

ਅਰਥ

ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਵਿੱਚ ਸੰਭਾਲੀ ਹੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ Retrieval ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿੱਚ ਬੱਚਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਉੱਤਰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ।

ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ

1. ਯਾਦ ਕਰਨਾ (Recall): ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸੰਕੇਤ ਦੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਯਾਦ ਕਰਨਾ।
2. ਪਛਾਣਨਾ (Recognition): ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਵਿਕਲਪਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਹੀ ਉੱਤਰ ਪਛਾਣਨਾ।
3. ਸੰਕੇਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਯਾਦ ਕਰਨਾ: ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਤਸਵੀਰ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਯਾਦ ਕਰਨਾ।

9. ਭੁੱਲਣਾ (Forgetting)

ਅਰਥ

ਭੁੱਲਣਾ ਉਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖੀ ਜਾਂ ਯਾਦ ਕੀਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਲੋੜ ਸਮੇਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਬੱਚਾ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਸਮੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਉੱਤਰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਭੁੱਲਣ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ (Causes of Forgetting)

1. ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਘਾਟ: ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਦੁਹਰਾਅ ਨਾ ਕਰਨਾ।
2. ਧਿਆਨ ਦੀ ਘਾਟ: ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਮੇਂ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦੇਣਾ।
3. ਸਮੇਂ ਦਾ ਅੰਤਰ: ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਕਰਨਾ।
4. ਦਖ਼ਲਅੰਦਾਜ਼ੀ (Interference): ਨਵੀਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਣਾ।
5. ਤਣਾਅ: ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਿੰਤਾ ਕਾਰਨ ਜਾਣਕਾਰੀ ਯਾਦ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਉਣਾ।
6. ਸਮਝ ਦੀ ਘਾਟ: ਬਿਨਾਂ ਸਮਝੇ ਰੱਟਾ ਲਗਾਉਣਾ।
7. ਗਲਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿੱਖਣਾ: ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲ ਨਾ ਸਕਣਾ।

ਭੁੱਲਣ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ

- ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਦੁਹਰਾਅ ਕਰਨਾ।
- ਸਮਝ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨਾ।
- ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਨੋਟਸ ਬਣਾਉਣਾ।
- ਚਾਰਟ ਅਤੇ ਡਾਇਗ੍ਰਾਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ।
- ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ।
- ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨਾ।
- ਪੂਰੀ ਨੀਂਦ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚਕਾਰ ਉਚਿਤ ਆਰਾਮ ਰੱਖਣਾ।

ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੁਲਨਾਵਾਂ (Important Differences)

1. ਪਿਆਜੇ ਅਤੇ ਵਾਇਗੋਤਸਕੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ

ਪਿਆਜੇ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ	ਵਾਇਗੋਤਸਕੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ
ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਗਿਆਨਾਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ	ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਪਰਕ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ
ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਚਾਰ ਪੜਾਅ	ZPD ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਹਾਇਤਾ
ਬੱਚਾ ਖੁਦ ਗਿਆਨ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ	ਬੱਚਾ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ਼ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ
ਖੋਜ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ	ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ
ਅਧਿਆਪਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ	ਅਧਿਆਪਕ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ

2. ਵਿਹਾਰਵਾਦ ਅਤੇ ਰਚਨਾਵਾਦ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ

ਵਿਹਾਰਵਾਦ	ਰਚਨਾਵਾਦ
ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ	ਗਿਆਨ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ
ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ	ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਸਮਝ
ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਧੇਰੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ	ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ
ਇਨਾਮ ਅਤੇ ਪੁਨਰ-ਬਲਨ	ਸਰਗਰਮ ਭਾਗੀਦਾਰੀ

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

ਅਭਿਆਸ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਖੋਜ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ

ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Important Questions)

ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੋਵੇਂ ਇਕਾਈਆਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ।

ਆਪਣੀ ਇਕਾਈ ਚੁਣੋ

UNIT–IUNIT–II

UNIT–I: Learning and Behaviourism

1
ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਅਰਥ, ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
2
ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਣ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਸਹਿਤ ਸਮਝਾਓ।
3
ਵਿਹਾਰਵਾਦ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
4
ਵਿਹਾਰਵਾਦ ਦਾ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਸਮਝਾਓ।
5
ਪਾਵਲੋਵ ਅਤੇ ਸਕਿਨਰ ਦੇ ਸਿੱਖਣ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਉੱਤਰ ਤਿਆਰ ਕਰੋ

ਪੂਰੇ ਪਾਠ ਦਾ ਸਾਰ (Quick Revision Chart)

LEARNING & COGNITION

UNIT–I: LEARNING AND BEHAVIOURISM

- ਸਿੱਖਣਾ – ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ
- ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸਿੱਖਣਾ – ਨਿਰੀਖਣ, ਅਨੁਕਰਣ, ਖੇਡ, ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਣਾ
- ਵਿਹਾਰਵਾਦ – Stimulus ਅਤੇ Response
- ਵਿਦਵਾਨ – Watson, Pavlov, Thorndike, Skinner

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

- ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ – ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ, ਪੁਨਰ-ਬਲਨ, ਚੰਗੀਆਂ ਆਦਤਾਂ

UNIT–II: COGNITION

- ਰਚਨਾਵਾਦ – ਬੱਚਾ ਖੁਦ ਗਿਆਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।
- ਪਿਆਜੇ – ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਚਾਰ ਪੜਾਅ।
- ਵਾਇਗੋਤਸਕੀ – ਸਮਾਜਿਕ ਸਿੱਖਿਆ, ZPD, Scaffolding।
- Information Processing – ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲਣਾ।
- Memory – Sensory, Working, Long-Term।
- ਹੋਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ – Attention, Encoding, Retrieval, Forgetting।

ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਸੁਝਾਅ: ਹਰ ਲੰਬੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਅਰਥ ਅਤੇ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ, ਫਿਰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ, ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ, ਉਦਾਹਰਨਾਂ, ਵਿਦਿਅਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਿੱਟਾ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਖੋ। ਪਿਆਜੇ ਦੇ ਚਾਰ ਪੜਾਵਾਂ ਅਤੇ Information Processing Model ਦੇ ਡਾਇਗ੍ਰਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰੈਕਟਿਸ ਵੀ ਕਰੋ।

You're using the free version of ChatGPT. Upgrade for advanced models, better memory, and higher-quality image creation.
Try Plus free

UNIT–III: PLAY ਅਤੇ UNIT–IV: SELF AND MORAL DEVELOPMENT

B.Ed Study Notes | ਵਿਸ਼ਾ: Growth and Development of the Learner

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਯੂਨਿਟਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸੌਖੀ ਅਤੇ ਮੱਧਮ-ਵਿਸਥਾਰ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਸਮੇਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਯਾਦ ਕਰਨ ਲਈ Mind Map ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

UNIT–III: PLAY (ਖੇਡ)

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

1. ਖੇਡ ਦਾ ਅਰਥ (Meaning of Play)

ਖੇਡ ਬੱਚੇ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਖੇਡ ਰਾਹੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਖੇਡ ਸਿਰਫ਼ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬੱਚੇ ਦੇ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ।

ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ: ਖੇਡ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਆਨੰਦਮਈ ਗਤੀਵਿਧੀ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ ਕ੍ਰਿਕਟ, ਲੁਕਣ-ਮੀਟੀ, ਗੁੱਡੀਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡਣਾ ਜਾਂ ਬਲਾਕਾਂ ਨਾਲ ਘਰ ਬਣਾਉਣਾ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਖੇਡ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ।

2. ਖੇਡ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ (Characteristics of Play)

1. ਆਨੰਦਮਈ ਗਤੀਵਿਧੀ: ਬੱਚਾ ਖੇਡ ਰਾਹੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।
2. ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ: ਖੇਡਣਾ ਬੱਚੇ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੈ।
3. ਸੁਤੰਤਰਤਾ: ਬੱਚਾ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।
4. ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ: ਖੇਡ ਬੱਚੇ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।
5. ਸਮਾਜਿਕ ਸਿੱਖਿਆ: ਬੱਚਾ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ।
6. ਸਰੀਰਕ ਵਿਕਾਸ: ਦੌੜਨ, ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਨ ਅਤੇ ਗੇਂਦ ਸੁੱਟਣ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਯੋਗਤਾ ਵਧਦੀ ਹੈ।
7. ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਸਾਧਨ: ਖੇਡ ਰਾਹੀਂ ਬੱਚਾ ਨਵੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ।
8. ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ: ਬੱਚਾ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ, ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

3. ਖੇਡਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ (Kinds and Types of Play)

1. ਸਰੀਰਕ ਖੇਡ (Physical Play): ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੌੜਨਾ, ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਨਾ, ਕੁੱਦਣਾ ਅਤੇ ਗੇਂਦ ਨਾਲ ਖੇਡਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

2. ਰਚਨਾਤਮਕ ਖੇਡ (Constructive Play): ਇਸ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਬਲਾਕਾਂ, ਮਿੱਟੀ, ਕਾਗਜ਼ ਅਤੇ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਨਾਲ ਨਵੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ: ਬਲਾਕਾਂ ਨਾਲ ਘਰ ਬਣਾਉਣਾ।

3. ਕਲਪਨਾਤਮਕ ਖੇਡ (Pretend or Imaginative Play): ਬੱਚੇ ਕਲਪਨਾ ਰਾਹੀਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ: ਅਧਿਆਪਕ-ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜਾਂ ਡਾਕਟਰ-ਮਰੀਜ਼ ਬਣ ਕੇ ਖੇਡਣਾ।

4. ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਡ (Social Play): ਬੱਚੇ ਇਕੱਠੇ ਮਿਲ ਕੇ ਖੇਡਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ: ਕਬੱਡੀ ਅਤੇ ਖੋ-ਖੋ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

5. ਬੌਧਿਕ ਖੇਡ (Cognitive Play): ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਹੇਲੀਆਂ, ਸ਼ਤਰੰਜ, ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਵਾਲੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਸੋਚਣ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਧਦੀ ਹੈ।

6. ਨਿਯਮਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਖੇਡਾਂ (Games with Rules): ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਿਯਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ: ਕ੍ਰਿਕਟ, ਫੁੱਟਬਾਲ ਅਤੇ ਵਾਲੀਬਾਲ।

4. ਖੇਡ ਦੇ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ (Play and Its Functions)

ਖੇਡ ਬੱਚੇ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਹਰੇਕ ਪੱਖ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਪੱਖ	ਖੇਡ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ	ਉਦਾਹਰਨ
ਸਰੀਰਕ ਵਿਕਾਸ (Physical)	ਸਰੀਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ	ਦੌੜਨਾ, ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਨਾ

ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ (Social)	ਮਿਲਵਰਤਨ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ	ਟੀਮ ਖੇਡ
ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਵਿਕਾਸ (Emotional)	ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ	ਹਾਰ-ਜਿੱਤ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ
ਬੌਧਿਕ ਵਿਕਾਸ (Cognitive)	ਸੋਚਣ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਧਦੀ ਹੈ	ਪਹੇਲੀਆਂ ਹੱਲ ਕਰਨਾ
ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਕਾਸ (Language)	ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਸੁਣਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਧਦੀ ਹੈ	ਕਹਾਣੀ ਵਾਲੀ ਖੇਡ
ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਵਿਕਾਸ (Motor)	ਹੱਥਾਂ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਦਾ ਤਾਲਮੇਲ ਵਧਦਾ ਹੈ	ਗੇਂਦ ਫੜਨਾ ਅਤੇ ਸੁੱਟਣਾ

ਖੇਡ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ

- **Physical:** ਦੌੜਨ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਵਧਦੀ ਹੈ।
- **Social:** ਟੀਮ ਵਿੱਚ ਖੇਡਣ ਨਾਲ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।
- **Emotional:** ਹਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੁਬਾਰਾ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
- **Cognitive:** ਸ਼ਤਰੰਜ ਖੇਡਣ ਨਾਲ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਧਦੀ ਹੈ।
- **Language:** ਖੇਡ ਦੌਰਾਨ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ-ਭੰਡਾਰ ਵਧਦਾ ਹੈ।
- **Motor:** ਰੰਗ ਭਰਨ ਅਤੇ ਬਲਾਕ ਜੋੜਨ ਨਾਲ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕ ਹਰਕਤਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

5. ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਅੰਤਰ

(Cross-cultural and Socio-economic Differences in Children's Play)

ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਇੱਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਨਹੀਂ ਖੇਡਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਪਰਿਵਾਰ, ਸਮਾਜ, ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅੰਤਰ (Cultural Differences):

- ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਗਿੱਧਾ, ਭੰਗੜਾ, ਕਬੱਡੀ ਅਤੇ ਖੋ-ਖੋ ਵਰਗੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾਣੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- ਹੋਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੋਕ-ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਖੇਡਾਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦਾ ਵੀ ਖੇਡਾਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਅੰਤਰ (Socio-economic Differences):

- ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਰੱਥ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਮਹਿੰਗੇ ਖਿਡੌਣੇ ਅਤੇ ਖੇਡ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਘੱਟ ਸਾਧਨਾਂ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਸਥਾਨਕ ਅਤੇ ਘੱਟ ਖਰਚ ਵਾਲੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡ ਸਕਦੇ ਹਨ।
- ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਡਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਘਾਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ: ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦਭਾਵ ਦੇ ਖੇਡਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਮਿਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

6. ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਸਮੂਹਿਕ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ (Games and Group Dynamics)

ਸਮੂਹਿਕ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ ਕਿਸੇ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਕੰਮ ਜਾਂ ਖੇਡ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਵਿਹਾਰ, ਸੰਬੰਧ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਵਿੱਚ ਜੋ ਬਦਲਾਅ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਮੂਹਿਕ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

1. ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਭਾਵਨਾ।
2. ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ।
3. ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ।
4. ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ।
5. ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ।

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

6. ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਮਿਲ ਕੇ ਹੱਲ।

ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਮਤਭੇਦਾਂ ਦਾ ਹੱਲ

ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖੇਡ ਦੌਰਾਨ ਮਤਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਉਹ ਗੱਲਬਾਤ, ਸਮਝੌਤੇ ਅਤੇ ਆਪਸੀ ਸਹਿਯੋਗ ਰਾਹੀਂ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ।

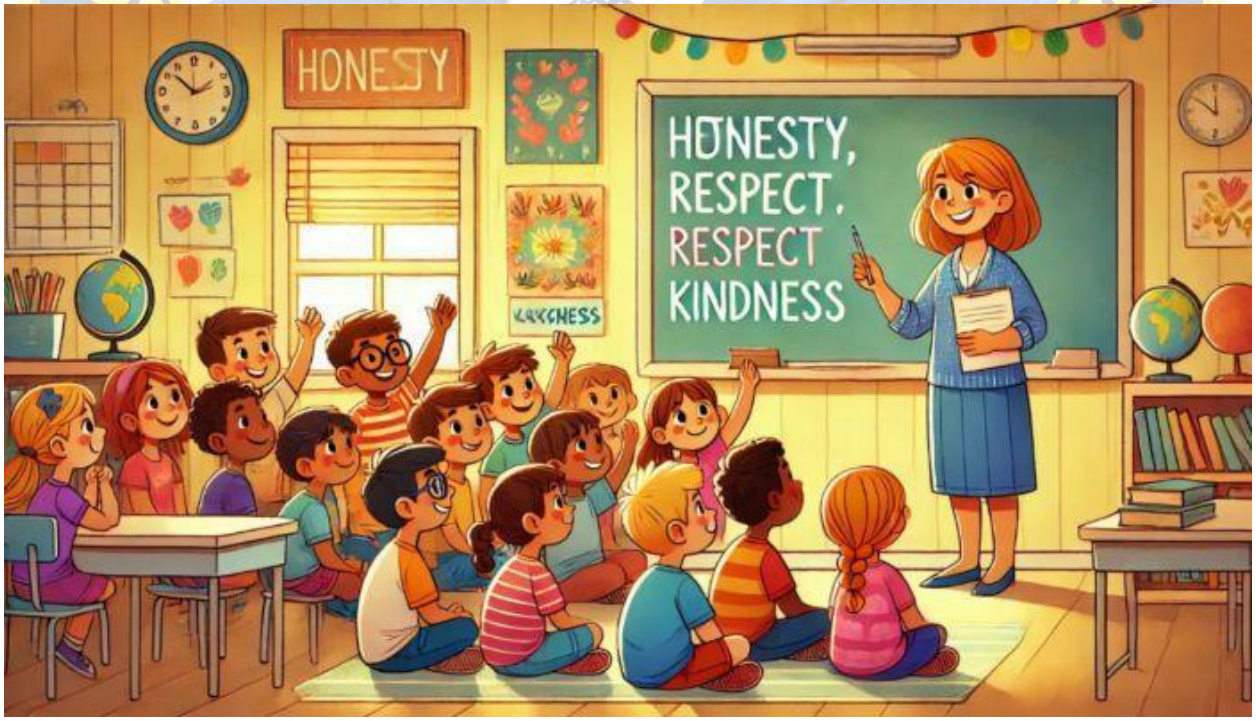
ਉਦਾਹਰਨ: ਜੇਕਰ ਦੋ ਬੱਚੇ ਕ੍ਰਿਕਟ ਵਿੱਚ ਬੱਲੇਬਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਕਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਵਾਰੀ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਟਾਸ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਸਮਝੌਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ।

UNIT–IV: SELF AND MORAL DEVELOPMENT

(ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਵਿਕਾਸ)

HONESTY
HONESTY,
RESPECT.
RESPECT
KINDNESS

1. ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਭਾਵਨਾ (A Sense of Self)

ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਛਾਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ, ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

ਬੱਚੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪਰਿਵਾਰ, ਸਕੂਲ, ਦੋਸਤਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪੱਖ

1. Self-description (ਆਪਣਾ ਵਰਣਨ)

ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਰਣਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ:

- ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਰਾਹੁਲ ਹੈ।
- ਮੈਂ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ।
- ਮੈਨੂੰ ਕ੍ਰਿਕਟ ਖੇਡਣਾ ਪਸੰਦ ਹੈ।
- ਮੈਂ ਗਣਿਤ ਵਿੱਚ ਚੰਗਾ ਹਾਂ।

2. Self-recognition (ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ)

ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਬੱਚਾ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖ ਕੇ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਹੈ।

3. Self-concept (ਸਵੈ-ਸੰਕਲਪ)

ਸਵੈ-ਸੰਕਲਪ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਕੀ ਧਾਰਨਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ, ਰੁਚੀਆਂ, ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਗੁਣ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਇੱਕ ਬੱਚਾ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਚੰਗਾ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

4. Self-esteem (ਆਤਮ-ਸਨਮਾਨ)

ਆਤਮ-ਸਨਮਾਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਗਲਤ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਦੁਬਾਰਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ।

ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ:

- ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨੀ।
- ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦੇਣਾ।
- ਗਲਤੀਆਂ ਕਰਨ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਾ ਕਰਨਾ।
- ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਣਾ।

5. Social Comparison (ਸਮਾਜਿਕ ਤੁਲਨਾ)

ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ ਆਪਣੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ, ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਦੂਜੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਤੁਲਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਇੱਕ ਬੱਚਾ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਦੋਸਤ ਚੰਗੀ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਲ ਬੱਚਾ ਆਪਣੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਤੁਲਨਾ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn Teach Grow

6. Internalization (ਅੰਦਰੂਨੀਕਰਨ)

ਅੰਦਰੂਨੀਕਰਨ ਉਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੱਚਾ ਪਰਿਵਾਰ, ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਸਿੱਖੇ ਨਿਯਮਾਂ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਬੱਚਾ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਸੱਚ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਦਤ ਅਤੇ ਕਦਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

7. Self-control (ਆਤਮ-ਨਿਯੰਤਰਣ)

ਆਤਮ-ਨਿਯੰਤਰਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਇੱਛਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ ਰੱਖਣਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜੇਕਰ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਦੀ ਵਾਰੀ ਨਾ ਆਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਗੁੱਸਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦਾ ਹੈ।

2. ਸਵੈ-ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰਕ

1. ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ।
2. ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਵਿਹਾਰ।
3. ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ।
4. ਦੋਸਤਾਂ ਅਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ।
5. ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ।
6. ਸਫਲਤਾ ਅਤੇ ਅਸਫਲਤਾ ਦੇ ਅਨੁਭਵ।
7. ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ।

3. ਨੈਤਿਕ ਵਿਕਾਸ (Moral Development)

ਨੈਤਿਕ ਵਿਕਾਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚਾ ਸਹੀ ਅਤੇ ਗਲਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨਾ, ਨੈਤਿਕ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਗੁਣ ਅਪਣਾਉਣਾ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ।

ਨੈਤਿਕ ਵਿਕਾਸ ਰਾਹੀਂ ਬੱਚੇ ਵਿੱਚ ਇਮਾਨਦਾਰੀ, ਸੱਚਾਈ, ਦਇਆ, ਸਹਿਯੋਗ, ਨਿਆਂ, ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵਰਗੇ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬੱਚੇ ਦੀ ਪੈਨਸਿਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਹੈ।

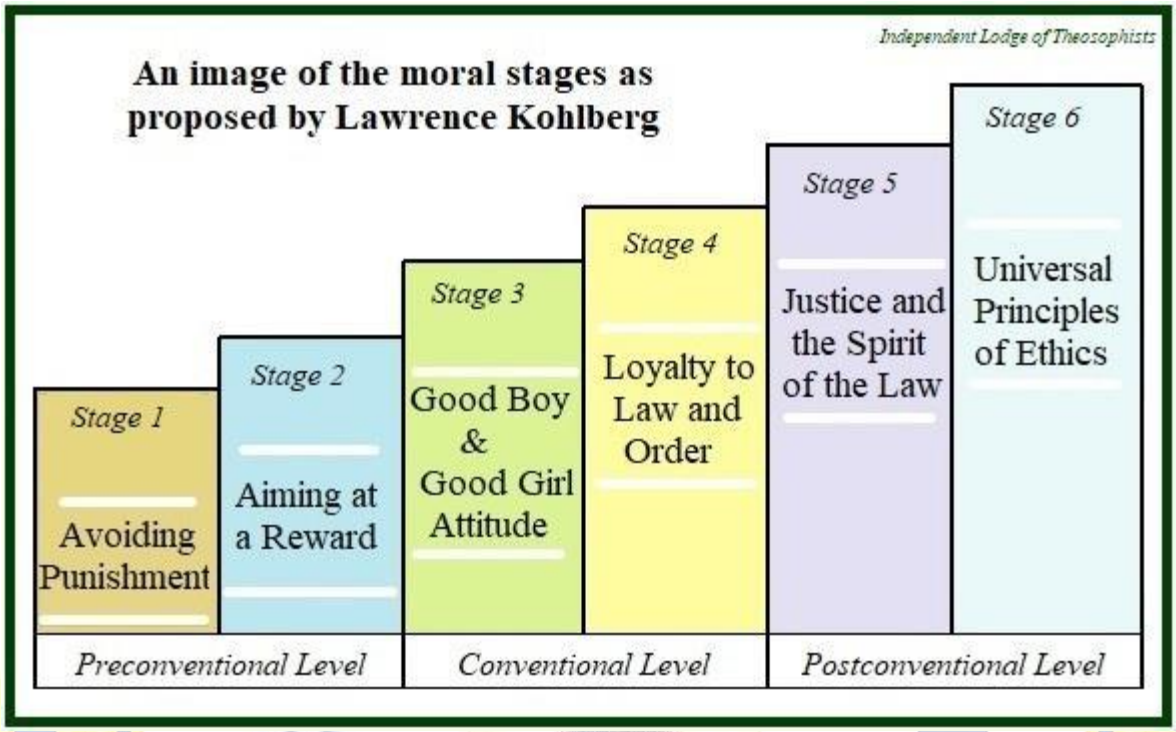
4. ਕੋਹਲਬਰਗ ਦਾ ਨੈਤਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Kohlberg's Theory of Moral Development)

ASHISH KUMAR
KUMAR
rofessor
Learn • Teach • Grow

ਲਾਰੈਂਸ ਕੋਹਲਬਰਗ (Lawrence Kohlberg)

ਕੋਹਲਬਰਗ ਨੇ ਨੈਤਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਬੱਚੇ ਦਾ ਨੈਤਿਕ ਵਿਕਾਸ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਅਤੇ ਛੇ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੱਧਰ 1: ਪੂਰਵ-ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਪੱਧਰ (Pre-conventional Level)

ਇਸ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਬੱਚਾ ਸਹੀ ਅਤੇ ਗਲਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸਜ਼ਾ ਅਤੇ ਇਨਾਮ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪੜਾਅ 1: ਸਜ਼ਾ ਅਤੇ ਆਗਿਆਕਾਰੀ (Punishment and Obedience Orientation)

- ਬੱਚਾ ਸਜ਼ਾ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਬੱਚਾ ਹੋਮਵਰਕ ਇਸ ਲਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਡਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਧਿਆਪਕ ਸਜ਼ਾ ਦੇਵੇਗਾ।

ਪੜਾਅ 2: ਨਿੱਜੀ ਲਾਭ ਅਤੇ ਇਨਾਮ (Individualism and Exchange)

- ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ ਲਾਭ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

- ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਕੰਮ ਤੋਂ ਕੀ ਲਾਭ ਮਿਲੇਗਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਬੱਚਾ ਕਲਾਸ ਦੀ ਸਫਾਈ ਇਸ ਲਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਮਿਲਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪੱਧਰ 2: ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਪੱਧਰ (Conventional Level)

ਇਸ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਬੱਚਾ ਪਰਿਵਾਰ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਉਮੀਦਾਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪੜਾਅ 3: ਚੰਗਾ ਬੱਚਾ ਬਣਨ ਦੀ ਸੋਚ (Good Boy–Good Girl Orientation)

- ਬੱਚਾ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਦੋਸਤ ਬਣ ਸਕੇ।

ਪੜਾਅ 4: ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਾ (Law and Order Orientation)

- ਬੱਚਾ ਸਮਾਜ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।
- ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਕੂਲ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਯਮਾਂ ਨਾਲ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪੱਧਰ 3: ਉੱਤਰ-ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਪੱਧਰ (Post-conventional Level)

ਇਸ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਨੈਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ, ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਫੈਸਲੇ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪੜਾਅ 5: ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਝੌਤਾ (Social Contract Orientation)

- ਵਿਅਕਤੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।
- ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਯਮ ਮਨੁੱਖੀ ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਲਈ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਕੂਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਮਿਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਪੜਾਅ 6: ਸਰਵਵਿਆਪੀ ਨੈਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤ (Universal Ethical Principles)

- ਵਿਅਕਤੀ ਨਿਆਂ, ਸਮਾਨਤਾ, ਮਨੁੱਖੀ ਮਰਿਆਦਾ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਰ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਫੈਸਲੇ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਉਹ ਸਹੀ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਕੋਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਿਸੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਅਨਿਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਰਿਆਦਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ: ਕੋਹਲਬਰਗ ਦੇ ਪੜਾਅ ਨੈਤਿਕ ਤਰਕ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕੋ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਪੜਾਅ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦਾ।

5. ਸਿੱਖਣ-ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਕੋਹਲਬਰਗ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ

(Implications for Teaching-Learning Process)

ਕੋਹਲਬਰਗ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨੈਤਿਕ ਸੋਚ ਅਤੇ ਚੰਗੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

1. ਨੈਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆ: ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਸੱਚਾਈ, ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
2. ਨੈਤਿਕ ਕਹਾਣੀਆਂ: ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।

3. ਸਮੂਹਿਕ ਚਰਚਾ: ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਨੈਤਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਵਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
4. ਸਹੀ ਅਤੇ ਗਲਤ ਦੀ ਪਛਾਣ: ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਿਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਹੀ ਅਤੇ ਗਲਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
5. ਅਧਿਆਪਕ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਵਿਹਾਰ: ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਹਾਰ ਰਾਹੀਂ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
6. ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਵਾਤਾਵਰਨ: ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
7. ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ: ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੀ ਮਦਦ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਕਲਾਸਰੂਮ ਉਦਾਹਰਨ: ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ: "ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਗੁੰਮ ਹੋਈ ਕਿਤਾਬ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰੋਗੇ ਅਤੇ ਕਿਉਂ?"

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਜਵਾਬਾਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਵਾ ਕੇ ਅਧਿਆਪਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਮਾਨਦਾਰੀ, ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਸੋਚ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਦੋਵੇਂ ਯੂਨਿਟਾਂ ਦੇ Mind Maps

Mind Map – UNIT III: PLAY

PLAY (ਖੇਡ)

ਬੱਚੇ ਦੇ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਾਧਨ

1. ਅਰਥ

ਆਨੰਦ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ, ਸਿੱਖਿਆ

2. ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

ਕੁਦਰਤੀ, ਰਚਨਾਤਮਕ, ਮਨੋਰੰਜਕ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

3. ਕਿਸਮਾਂ

ਸਰੀਰਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਕਲਪਨਾਤਮਕ, ਬੌਧਿਕ

4. ਵਿਕਾਸ

Physical, Social, Emotional, Cognitive, Language, Motor

5. ਅੰਤਰ

ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ

6. ਸਮੂਹਿਕ ਖੇਡ

ਸਹਿਯੋਗ, ਨਿਯਮ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ, ਸਮਝੌਤਾ

ਖੇਡ = ਸਿੱਖਿਆ + ਖੁਸ਼ੀ + ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ

Mind Map – UNIT IV: SELF AND MORAL DEVELOPMENT

SELF & MORAL DEVELOPMENT

ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਵਿਕਾਸ

ਭਾਗ 1: A Sense of Self

Self-description

ਆਪਣਾ ਵਰਣਨ

Self-recognition

ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ

Self-concept

ਸਵੈ-ਸੰਕਲਪ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

Self-esteem

ਆਤਮ-ਸਨਮਾਨ

Social comparison

ਸਮਾਜਿਕ ਤੁਲਨਾ

Internalization

ਅੰਦਰੂਨੀਕਰਨ

Self-control

ਆਤਮ-ਨਿਯੰਤਰਣ

ਭਾਗ 2: Kohlberg's Moral Development

1. Pre-conventional Level

Stage 1 – ਸਜ਼ਾ ਅਤੇ ਆਗਿਆਕਾਰੀ

Stage 2 – ਨਿੱਜੀ ਲਾਭ ਅਤੇ ਇਨਾਮ

2. Conventional Level

Stage 3 – ਚੰਗਾ ਬੱਚਾ ਬਣਨਾ

Stage 4 – ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਾ

3. Post-conventional Level

Stage 5 – ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਝੌਤਾ

Stage 6 – ਸਰਵਵਿਆਪੀ ਨੈਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤ

ਨੈਤਿਕ ਗੁਣ: ਸੱਚਾਈ • ਇਮਾਨਦਾਰੀ • ਨਿਆਂ • ਦਇਆ • ਸਮਾਨਤਾ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਇਮਤਿਹਾਨ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਖੇਡ ਦਾ ਅਰਥ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸਮਾਂ ਸਮਝਾਓ।
2. ਬੱਚੇ ਦੇ ਸਰੀਰਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਬੌਧਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਖੇਡ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੱਸੋ।
3. ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਅੰਤਰ ਸਮਝਾਓ।
4. ਖੇਡਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬੱਚੇ ਸਮੂਹਿਕ ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਮਤਭੇਦਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਿਵੇਂ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ?
5. Self-concept ਅਤੇ Self-esteem ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਸਮਝਾਓ।
6. ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
7. ਕੋਹਲਬਰਗ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੱਧਰਾਂ ਅਤੇ ਛੇ ਪੜਾਵਾਂ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਸਮੇਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
8. ਕੋਹਲਬਰਗ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਸਿੱਖਣ-ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਤਾ ਦੱਸੋ।

ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ: Unit 3 ਵਿੱਚ PLAY ਰਾਹੀਂ ਬੱਚੇ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਹੈ ਅਤੇ Unit 4 ਵਿੱਚ SELF ਅਤੇ MORAL DEVELOPMENT ਰਾਹੀਂ ਬੱਚੇ ਦੀ ਪਛਾਣ, ਆਤਮ-ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਸੋਚ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਹੈ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

Unit 3: Play (ਖੇਡ)

1. ਖੇਡ ਦਾ ਅਰਥ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ, ਕਿਸਮਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਰ

- ਖੇਡ ਦਾ ਅਰਥ – ਖ਼ੁਸ਼ੀ, ਮਨੋਰੰਜਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਤਰੀਕਾ ਹੈ।
- ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ – ਆਨੰਦਮਈ, ਸਵੈ-ਇੱਛਾ, ਕਲਪਨਾਤਮਕ, ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ।
- ਕਿਸਮਾਂ – ਇਕੱਲੀ ਖੇਡ, ਸਾਥੀ ਖੇਡ, ਸਰਗਰਮ ਖੇਡ, ਸ਼ਾਂਤ ਖੇਡ।
- ਪ੍ਰਕਾਰ – ਬਾਹਰੀ ਖੇਡ (ਦੌੜ, ਕਬੱਡੀ), ਅੰਦਰੂਨੀ ਖੇਡ (ਬਲੌਕ, ਪਜ਼ਲ)।

2. ਖੇਡ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਜ

ਖੇਡ ਬੱਚੇ ਦੇ ਸਰਵਾਂਗੀਣ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੈ –

3. ਖੇਡ ਦੇ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਫਰਕ

- ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਫਰਕ – ਕੁਝ ਥਾਂ ਨੱਚ, ਕੁਝ ਥਾਂ ਖੇਡ; ਕੁਝ ਥਾਂ ਟੀਮ ਖੇਡਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ।
- ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਫਰਕ – ਅਮੀਰ ਬੱਚੇ ਕੋਲ ਵਧੇਰੇ ਖਿਡੌਣੇ, ਗਰੀਬ ਬੱਚਿਆਂ ਕੋਲ ਸਧਾਰਨ ਖੇਡਾਂ (ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਖਿਡੌਣੇ)।

4. ਖੇਡ ਅਤੇ ਸਮੂਹਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ

- ਖੇਡਾਂ – ਨਿਯਮਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ (ਜਿਵੇਂ – ਕ੍ਰਿਕਟ, ਫੁਟਬਾਲ)।
- ਸਮੂਹਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ – ਟੀਮ ਵਿੱਚ ਖੇਡਣਾ, ਗਰੁੱਪ ਵਿੱਚ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰਨਾ।

5. ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਹੱਲ

- ਖੇਡ ਦੇ ਨਿਯਮ – ਨਿਯਮਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡ ਵਿਵਸਥਿਤ ਜ਼ੁਚਾਰੂ ਚੱਲਦੀ ਹੈ।
- ਬੱਚੇ ਫਰਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ, ਗੱਲਬਾਤ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਵਿਵਾਦ ਹੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।
- ਉਦਾਹਰਨ: ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਬਾਲ ਕੌਣ ਲਏ, ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਮਿਲ ਕੇ ਕਰਨਾ।

Unit 4: Self and Moral Development (ਆਪ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਵਿਕਾਸ)

1. ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਭਾਵਨਾ (A Sense of Self)

- ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ – "ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ?" (ਨਾਂ, ਪਰਿਵਾਰ, ਦੋਸਤ)।
- ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਵਰਣਨ – ਆਪਣੀਆਂ ਪਸੰਦ-ਨਾਪਸੰਦ ਦੱਸਣਾ।
- ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਸੂਝਜ਼ – ਆਪਣੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਜਾਣਨਾ।
- ਆਤਮ-ਸਨਮਾਨ – ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਭਰੋਸਾ।

2. ਆਤਮ-ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੁਲਨਾ

- ਆਤਮ-ਸਨਮਾਨ – ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦਾ ਅਹਿਜਾਸ।
- ਸਮਾਜਿਕ ਤੁਲਨਾ – ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨਾ।
- ਉਦਾਹਰਨ: ਦੋਸਤ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਨੰਬਰ ਲੈਣ ਤੇ, ਬੱਚੇ ਦਾ ਆਤਮ-ਸਨਮਾਨ ਵਧਦਾ ਹੈ।

3. ਸਵੈ-ਨਿਯੰਤਰਣ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀਕਰਨ

- ਸਵੈ-ਨਿਯੰਤਰਣ – ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ ਤੇ ਕਾਬੂ ਰੱਖਣਾ।
- ਅੰਦਰੂਨੀਕਰਨ – ਚੰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਸਾਮਲ ਕਰਨਾ (ਜਿਵੇਂ – ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ ਬੋਲਣਾ)।

4. ਨੈਤਿਕ ਵਿਕਾਸ (Moral Development)

ਕੋਲਬਰਗ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪੱਧਰ

- ਪੱਧਰ 3 – ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਧਰ (ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਸਹੀ ਕੰਮ ਕਰਨਾ)
- ਪੱਧਰ 2 – ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਪੱਧਰ (ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਉਮੀਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ)
- ਪੱਧਰ 1 – ਪੂਰਵ-ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਪੱਧਰ (ਆਪਣੇ ਫਾਇਦੇ ਲਈ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ)

ਕੋਲਬਰਗ ਦੇ ਪੱਧਰਾਂ ਦੀ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਿਆਖਿਆ –

1. ਪੂਰਵ-ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਪੱਧਰ – ਸਜ਼ਾ ਅਤੇ ਇਨਾਮ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਫੈਸਲਾ।
2. ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਪੱਧਰ – ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਚੰਗੇ-ਮੰਦੇ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ।
3. ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਧਰ – ਸਾਰਵਭੌਮ ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ।

ਨਤੀਜਾ –

- ਖੇਡ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਵੀ ਹੈ।
- ਆਪ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਬੱਚਾ ਇੱਕ ਚੰਗਾ, ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਨਾਗਰਿਕ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਖੇਡੋ ਵੀ, ਸਿੱਖੋ ਵੀ... ਚੰਗੇ ਇਨਸਾਨ ਬਣੋ ਜੀ!

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow